

Makalenin Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received : 15.05.2020
Kabul Tarihi / Date Accepted : 18.06.2020
Yayın Tarihi / Date Published : 30.06.2020

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism.

OSMANLI MÜZİK KAYNAKLARINDA BOZUK - KARADÜZEN ÇALGILARI VE BUZUKİ ÇALGISININ KARŞILAŞTIRILMASI

GÜNEYGÜL Gökçe¹

ÖZ

Türk Musikisi'nde bozuk çalgısı ve Yunan kültüründeki buzuki çalgısı birbirleriyle tarihi bağları bulunan müzik enstrümanlarıdır. Her ikisi de bağlama / saz çalgı ailesi grubunda sınıflandırılmakta olan tezene/ mızrap ile çalınan çalgılar arasında yer almaktadır. Her iki çalgı form açısından da eşleşmektedir. Saz ailesine mensup uzun saplı müzik enstrümanlarının tarihi kökenleri genellikle Antik uygarlıklardaki ilk çalgı örneklerine veya Anadolu'da yaşamış olan Hitit Uygarlığı'ndaki betimlemelere dayandırılmaktadır (Elbaş, 2011; 11). Bu konuda farklı varsayımları içeren araştırmalar mevcuttur. Bu makale; dört kısa bölümde bozuk/ büzürg–karadüzen-buzuki sazları arasındaki benzer özellikleri karşılaştırmalı ve temel olarak inceleyen bir çalışmadır. Çalışmanın birinci bölümünde bozuk çalgısının kelime kökeni üzerinde durulmuş olup, saz/bağlama ailesinin form ölçüleri sunulmuştur. Ayrıca bozuk sazının sosyal yaşam içinde nerede icra edildiği hakkında kısa açıklamalar yapılmıştır. İkinci bölümde 18. yüzyıl bozuk

¹ Müzik Öğretmeni, Enstrüman yapımcısı, İstanbul Alaeddin Gövsa Ortaokulu, gguneygul@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-9309-2877>

çalgısının perde düzenleri tespit edilmiştir. Üçüncü bölümde; sözel bulgular dahilinde tarihi 17.yy. olarak belirlenebilen bozuk sazıyla, aynı sazı tarif eden “Karadüzen” sazı hakkında bilgi verilmektedir. Dördüncü bölüm; bozuk sazının farklı ölçülerdeki çeşitlerini tablolaştırarak, buzuki çalgısının tarihine değinilmiştir. Bu çalışma; bozuk sazının buzuki sazına dönüşmesine dair varsayımları temel alarak, üç yüz yıllık periyodu eski müzik kaynakları üzerinden somutlaştırmaya çalışması nedeniyle önem taşımaktadır. Karadüzen sazının zaman zaman bozuk sazıyla eşleşmesi nedeniyle, çalgının tarihini 17. yy.’a götürebilecek izleri dikkate almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bozuk, Buzuki, Evliya Çelebi, Müzikoloji, Çalgı Bilimi.

COMPARISON OF BOZUK – KARADÜZEN INSTRUMENTS IN OTTOMAN MUSIC SOURCES AND BOUZOUKI INSTRUMENT

ABSTRACT

The bozuk instrument in Turkish Music and the bouzouki instrument in Greek culture are musical instruments with historical ties. Both of them are among the instruments played with the pick/plectrum, which are classified in the baglama/saz instrument family. Both instruments also match in terms of form. The historical roots of the long-necked musical instruments belonging to the saz family are usually based on the first instrument samples in ancient civilizations or the descriptions of the Hittite Civilization that lived in Anatolia. (Elbaş,2011;11). There are studies involving different assumptions on this subject. This article is a study that comparatively and fundamentally examines the similar characteristics among the bozuk/buzurg-karadüzen-bouzouki instruments in four short sections. In the first section of the study, the word origin of the bozuk instrument was discussed and the forms and dimensions of the saz/baglame family were presented. In addition, brief explanations were made about where the saz instrument is played in social life. In the second section, the pitch arrangements of the 18th century bozuk instrument were determined. In the third section, information is given about the "Karadüzen" instrument, which describes the same instrument with the bozuk instrument, whose history can be determined as the 17th century within the framework of the verbal findings. In the fourth section, the history of the bouzouki instrument was discussed by tabulating the varieties of the bozuk instrument in different dimensions. This study is important because it tries to embody the three-century period with the help of the old musical sources, based on the assumptions about the

transformation of the bozuk instrument into the bouzouki instrument. Since the karadüzen instrument occasionally matches with the bozuk instrument, it takes into account the traces that could lead the history of the instrument to the 17th century.

Keywords: Bozuk, Bouzouki, Evliya Çelebi, Musicology, Organology.

GİRİŞ

Bozuk sazı; bağlama/saz ailesinin üyesi olan çalgılardan biri olarak sınıflandırılmaktadır. Telli-tezeneli sazlar gruplamasında yer almaktadır. Kelimenin ve çalgının ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemektedir. Günümüzde müzikal açıdan kelime anlamı hem çalgı adını hem saz düzenlerini ifade etmektedir (Bozukdüzen-karadüzen) (Artun, 2009; 224).

18. yy. Osmanlı müzik kaynaklarında bozuk sazının üç ayrı çeşidi tespit edilmiştir. (TSMK 1793. v.24a; ÖNB 389, v.1a; Description Del Egypte, Etat Moderne Planches Tome Premier PL.AA). Bu kaynakların çözümlenmesine dair konu başlığı taşıyan bir çalışmaya tesadüf edilmemiştir (Uslu, 2006). Sözkonusu araştırmalar buzuki ve bozuk çalgılarının tarihinde, bozuk sazının buzuki sazına evrildiğiyle ilgili bulgu ve varsayımlar üzerinde durmaktadır. Kimi çalışmalar ise; buzuki sazının tarihini daha önceki dönemlere atfetmekte ve “Pantura” sazıyla bütünleştirmektedir (Pennanen,1999;122).

Oysa buzuki sazının çalgı müzelerindeki ve bir kısım araştırmalardaki somut varlığı yaklaşık 19. yy.’a tarihlendirilmektedir. Bozuk sazına bakıldığında, 17. yy.’daki edebî metinlerde adının anılmasının yanısıra, aynı yy.’da Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nde anılan “Karadüzen” sazıyla aynı isimle özdeşleşmeleri konusu üzerinde durulmamıştır. Bu ana problem etrafında temel bir araştırma oluşturulmuş olup, temel olarak bu bahsedilen benzerliklerin somut kökenini incelemektedir.

Bu makale; bozuk sazının kökenini ve tarihini 17.-18. yy.’da yazılmış olan müzik kaynakları temelinde inceleyen, buzuki ve karadüzen sazlarıyla karşılaştıran bir çalışmadır (TSMK 1793. v.24a; ÖNB 389, v.1a; Description Del Egypte, Etat Moderne Planches Tome Premier PL. AA). Bu çalışmanın sınırlandırılmış çerçevesi; 17. yy.’da yazılan Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 18. yy.’daki Hızır Ağa Edvârı ve Tanbur Risalesi’nin Viyana Nüshası, Description Del’Egypte ansiklopedisinin müzik bölümünü eksenindedir (Description Del Egypte, Etat Moderne Planches Tome Premier PL. AA; TSMK 1793. v.24a; ÖNB 389, v.1a). 19 ve 20. yy.’da Anadolu’daki halk

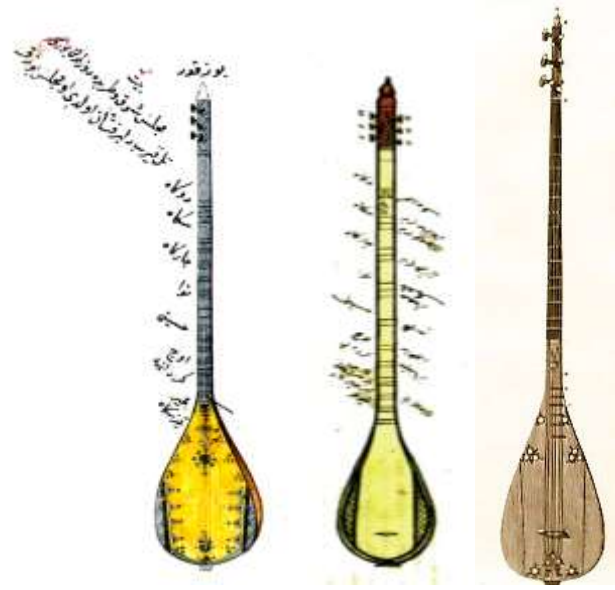
müziği derleme araştırma ve çalışmaları esnasında rastlanılan çalgıların ölçülerini ve kelime kökenlerini, benzerliklerini içermektedir (Usbeck, 1967; 22-89; Ataman,1938; 12; Reinhard, 2007; 86; Gazimihal, 2001;113).

Yöntem

Bu çalışmada nitel yöntem kullanılmıştır. Metolojik olarak eski müzik kaynaklarından oluşan örnek gruptaki temel üç bozuk çalgısı çizimi ve perde düzeni esas alınmıştır. Bozuk-buzuki-karadüzen sazları için temel ve kısa bir bilgi tarama, sınıflama ve gruplandırma çalışmaları yapılmıştır.

Bu çalışmalar sonucunda kelime kökenleri hakkında ikincil kaynaklardan da faydalanılarak birinci bölümde incelenmiştir. Sazların 19. ve 20. yy.'daki durumları ve gelişimleri karşılaştırılmıştır. İkinci bölümde bozuk sazının perde düzenleri çözümlenmiştir. Üçüncü bölümde 17. yy.'daki karadüzen sazının temel ölçüleri ve sosyo-kültürel tarihi hakkında bilgi verilmektedir. Dördüncü bölüm buzuki-bozuk ve karadüzen sazlarının genel karşılaştırılmasına ayrılarak, konu bulguları özetlenmiştir.

Çalışmanın sınırı; 17.-20. yy.'daki tanımlamaların etrafındaki, çerçeve bir araştırma mahiyetinde tutulmuştur. Çalışmanın yönetsel amacı; bozuk-buzuki-karadüzen çalgılarının form ve ölçüsel benzerlikleri ve farklarını somutlaştırarak, yorumlamak ve yordamaktır. Çizilen çerçeve ve sınırdaki bulgular sonuç bölümünde tekrar ele alınmıştır. Bu kısımda çalgıların sosyal yaşam içinde hangi zümreler tarafından sıklıkla icra edildikleri, form benzerlikleri, farklılıkları tekrar gözden geçirilerek, makale çalışmasının neticeleri sıralanmıştır.

Şekil 1: Bozuk Sazı: Hızır Ağa TSMK 1793. v.24a

Şekil 2: Bozuk Çizimi: Tanbur Risalesi ÖNB 389 v.1a

Şekil 3: Tanbur-ı Buzurg: Description Del Egypte (1789) Etat Moderne Planches Tome Premier PL.AA.

1. Bozuk/ büzürg sazi

Bozuk kelime kökeninde büzürg/büzürk kelimelerinden galatlaşarak “Bozuk-buzuk-bozok” gibi imlalarla yazılan bir sözcük haline dönüşmüştür. Aslen “Büzürg” kelimesi büyüklük ve ululuk anlamındadır. (Eren,1997;43) Türk Musikisi’nde büzürg kelimesi 15. yy.’da yazılan Kırşehrî Edvârı’nda bir terkibe verilen isim olmasının yanısıra, aynı zamanda bir perde ismini de tanımlamaktadır (MK.131/1; v.36).

Bozuk; bağlama ailesi çalgılarından tamburaya benzeyen telli-tezeneli çalgıdır. Bazı yerlerde sazın küçüğüne bağlama, biraz büyüğüne bozuk denilirken, boyu 100-105 cm olan, kolunda bir sekizli içinde oniki perde bağı bulunan bozuk en yaygın olanıdır. (Özbek, 1998; 32) Sazların orta boyda çeşidine verilen ad olmakla birlikte bazı yörelerde “Karadüzen” adı verilmektedir. Aynı zamanda bugün sazların akord düzenleri bozuk düzen diğer adıyla kara düzen olarak adlandırılmaktadır (Artun, 2009; 224).

Müzikolog Curt Sachs’a (1881-1959) göre hala Arnavutluk civarında “Karadüzen ve Düzen” isminde mızraplı sazlar mevcuttur. Türkiye’de Batı Anadolu bölgesinde, Kayseri bölgesinde, Güney Anadolu bölgesi ve Kütahya’da bulunur. Suriye’de “Bizuk”, Yunanistan’da “Bouzuki” ve Arnavutluk’ta “Buzuk” adlarıyla mevcuttur. Sonraları saz şairlerinin kullandıkları “Buzuk”

benzeri muhtelif sazlar tamamıyla eski Türk kopuzunun değişik şekilleridir(Usbeck,1967; 22-89).

Saz Ebatları Tablosu				
Saz adı:	Toplam Uzunluk: (mm. cinsi)	Gövde Uzunluğu: (mm. cinsi)	Gövde Genişliği: (mm. cinsi)	Batı Akord :
Cura	740	210	130	a-d-g
Bağlama	760	260	140	a-d-e
Tanbura	950	270	150	d-g-c
Bozuk	1180	360	200	a-d-g
Divan Sazı	1350	450	280	d-G-c
Meydan Sazı	1400	465	235	d-G-c

Tablo 1: Saz/Bağlama Ailesi Ebatları (Reinhard,2019; 202; Picken,1975;210).

Sadi Yaver Ataman'ın (1906-1994) Anadolu Halk Sazları kitabında bozuk sazının tanımı daha farklıdır. Bozuk 80-90 santimetre boyunda olan on beş – on sekiz perde bağından oluşan dokuz telli bir çalgıdır (Ataman,1938; 12). Kaşgarlı Mahmud (1008-1102) ve Kırgız ve Radloff sözlüklerinde “Buzuk” şeklindeki söylenişle sözlüklerinde mevcuttur (Gazimihal, 2001; 111). Saz ailesinin tipleri, Osmanlıların yeni ülkeler alması ve yayılması neticesinde, Yunanistan, Arnavutluk, Yugoslavya, Bulgaristan, Irak ve Mısır'a kadar yayılmıştır. Bu yayılıma örnek olarak Türklerdeki “Bozuk”un Yunanlılarda “Bouzoiki” adını alması gösterilebilmektedir (Reinhard,2007;86). Diğer bir tanımlamada bağlama ve curaya benzeyen “Büzürg” kelimesinden galatlaşmış olan sekiz telli çalgıya verilen isimdir (Öztuna, 1990; 163). Müzikolog ve Çalgıbilimci M.Ragıp Gazimihal (1900-1961), Ahmet Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmani sözlüğünde bulunan tarihin düşündürücü olduğunu ekleyerek, Paşa'nın bozuğun bir nevi perdesiz tanbura, çöğür, kopuz olarak tanımladığını, perdesiz altı telli bozuk tanburası olduğunu belirtmektedir. Ankara'da altı tür bozuk düzen tespit edildiğini, bu durumun “Bozuk Düzen” adlı sazdan kaynaklandığını söylemektedir (Gazimihal, 2001;113). 20. yy.'da Müzikolog Laurence Picken'in (1909-2007) ve Ursula Reinhard'ın (1915-2005) Anadolu'da yaptığı müzik araştırmalarının ses kayıtlarında iki saz düzeni dikkat çekmektedir. La-re-sol şeklindeki bozukdüzen olarak da anılan karadüzen dikkate değerdir (Bkz: Tablo.1), (Reinhard,2019;203). Bununla birlikte bazı yerlerde sazın küçüğüne “Bağlama”, biraz büyüğüne “Bozuk” da denilmektedir. Kütahya, Uşak yöresinde sekiz veya on iki telli bağlama ailesine bozuk denildiği

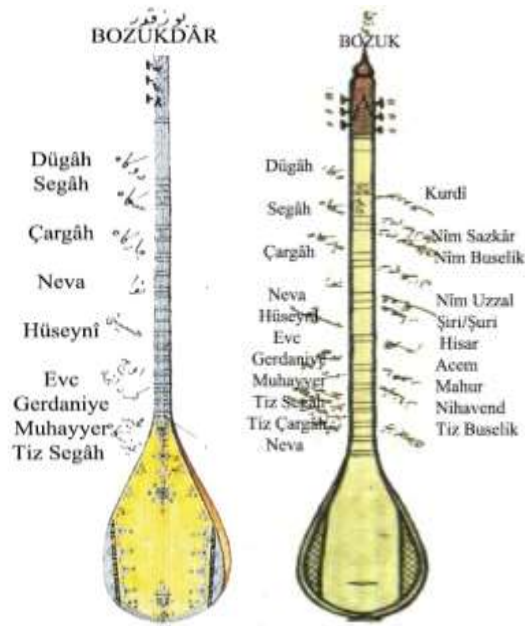
gibi, sazla çalınıp söylenen âşık havaları da mevcuttur. Bu havalara “Osmanlı Bozuğu, Köroğlu Bozuğu, Kağızman Bozuğu” adları verilmektedir (Özbek, 1998; 32). Bağlama tipi çalgılardan birine verilen isim olarak, Gaziantep’ten başlayıp İç Ege’ye kadar Kastamonu, Malatya, Çanakkale’ye uzanan bölgede aynı isimle farklı boylarda bağlamalara rastlanmaktadır. Bulgaristan Türkleri arasında “Bozuk” adlı çalgı Alevî topluluklar arasında kullanılmakta, çalgının boyutları ve çalım teknikleri yöreden yöreye, zümreye göre değişiklik göstermektedir. Aynı zamanda bağlama ailesinden gelen tekne boyu 40-45 cm olan “Bozok” adlı çalgı da bulunmakta, sazın “Bozuk” sazıyla bir ilgili olup olmadığı kesinleşmemektedir (Duygulu,2014;91). Tezeneli sazlarımızın büyükten küçüğe dizilmesine göre üçüncü sırada “Karadüzen–Bozokdüzen” sazı yer almaktadır. Orta Anadolu Bölgesi’nde Ankara ve civarında devamlı icra edilen saz bağlama türleri “Bozuk, Divan Sazı, Cura-Saz ve Bağlama” olarak belirlenmiştir (Ataman, 2009,92-123). Yerel müzisyenler, saz ailesi çalgılarını altı telli, yedi telli, (Bağlama için) dokuz telli grubunda tanbura, bozuk, çövrür ve saz yavrusu için sınırlandırmaktadır. Gaziantep ilinde Haşve Hanı yakınında yaşayan, saz yapımcı Mıstık Ağa, onun ustası Vartonunoğlu ve onun babası ve büyükbabası “Bozukçu” olarak anılmakta, bozuk sazı imâl etmektedir (Picken, 1975; 210).

Bozuk sazı; 18 yy. müzik edvârlarında ve Napolyon Bonapart’ın (1769-1821) hazırlattığı Description Del’Egypte ansiklopedisinde görülmektedir. 18. yy.’da birbirine yakın dönemlerde yazılan Hızır Ağa Edvârı ve Es-Seyyid Derviş Mehmed Emin’in Tanbur Risalesi’nde “Bozuk” sazı çizimi bulunmaktadır. Hızır Ağa Edvârı’nda başlık olarak “Bozukdar” olarak ve bozuk sazı çiziminin üst sol köşesinde “Meclis-i şevk u tarabda düzülürken bozuk, tel kırıp Dilbereşan oldu bu meclis bozuk” mısralarıyla tanımlanan çalgıdır (TSMK H 1793; v.24a). Tanbur Risalesi’nde sazın çiziminin üst kısmında “Bozuk” ibaresi yer almaktadır (ÖNB 389; v.2a). Aynı yüzyıla ait bir başka eserde, bozuk çalgısı tanbur ailesinin bir ferdi olarak “Tanbur-ı büzürg” olarak kayıtlıdır (Villoteau,1809; Thome I.) (Bkz: Şekil 1-2-3.).

17. yy.’ın saz şairi Gevherî “Çalınsın bozuklar, santurlar, neyler/ Kurulsun meclisler, dolansın meyler” beyitlerinde bozuk sazının musiki meclislerinde santur ve ney sazlarına eşlik ettiğinden bahsetmektedir (Köprülü, 1962; 204; Özdemir, 2011;138). 18. yy.’da yaşamış olan Emir Mustafa’nın sazlar, helvalar, turşular başlığındaki kısımda “Getirecek ney i tanbur / Girift, keman, bozuk, santur” mısralarında bozuk sazını da anmaktadır (Tulum, 2018; 404).

19. yy.'da Âşık Fevzi Efendi'nin anlatımıyla âşık fasıllarında icra edilmek için semaî kahvehanelerinin duvarlarında gün boyu altı telli bozuk (Bozok) çalgısı asılı durmaktadır (Şenel, 2001; 30). 20. yy. başlarında bozuk sazı; halen çengiler arasında revaçta olan bir çalgıdır. Seyirlik gösteriler esnasında çalınan musiki aletleri üç adet def, iki adet keman, iki adet santur, gerektiğinde çalınmak üzere iki adet dümbelek ve bir adet bozuktan meydana gelmektedir. Oysa önceki yüzyıllarda yer alan çengi takımlarında anasazlar çeng, çalpara ve def sazları olarak görülmektedir (Abdülaziz Bey, 1995; 389).

2. 18. yy. müzik kaynaklarında bozuk / büzürg sazının perde düzeni

Şekil 4: Hızır Ağa Edvârı Bozuk Sazı Perde Düzeni.

Şekil 5: Bozuk Sazı: Es Seyyid Derviş Mehmed Emin Tanbur Risalesi Bozuk Sazı Perde Düzeni.

Hızır Ağa Edvârı'nda "Bozokdâr" başlığındaki mızrapla çalınan sazın altı teli, dügâh perdesinden itibaren sayılınca otuz beş perde bağı ve sadece dokuz tam perde adı bulunmaktadır. Bu sazın akord düzeni hakkında malumat verilmemiştir. Tekne kapağı üzerindeki ek dört perdeyle birlikte toplamda otuz dokuz perde bulunmaktadır. Ek perdelerin başlangıcı muhayyer perdesinin isminin bulunduğu yer ile, tiz segâh perdesi son perde aralığında iki perde daha bulunmaktadır. Bozuk sazının dügâh, segâh, çargâh, neva, hüseyinî, evc, gerdâniye, muhayyer, tiz segâh perdeleri yazılmıştır. Bozuk sazı üzerinde sol yana yazılan perdeler tam perdeler, ana perdelerdir. Hızır Ağa'nın Edvârı'ndaki bozuk sazı üzerinde dügâh- muhayyer perdeleri

aralığında bulunan perde bağı otuz beş adet, rast–gerdâniye aralığında yaklaşık otuz altı perde, gayr-ı müsavî otuz beş aralığın oluşması söz konusudur. Bu durumda bir sekizli mesafesinde yaklaşık otuz beş perde otuz dört aralığı oluştuğu görülmüştür (TSMK H 1793; v.24a). Hızır Ağa Edvârı nazariyatındaki temel perde düzeninde aralıklı olarak sayılan perdeler ve “Nimeyn” perdeler de eklendiğinde iki sekizli mesafesinde yaklaşık yirmi dokuz perde düzeni oluşmaktadır (Uslu,2014:186-188; Yücel, 2013:13; SK. HEB. 291: v.16a -16b).

Müzikolog Onur Akdoğu'nun (1947-2007) teorisine göre Hızır Ağa edvarında burguların yazıldığı yerdeki ilk perde düğâhtır. En alt telin sol yani rast perdesi olması gerekir. Gerdâniye perdesi ise klavyenin bittiği yerdedir. Bir sekizli içinde on altı perdenin adını vermiştir. Dolayısıyla bir buçuk oktav içinde otuz üç-otuz dört perde bulunduğu yaklaşımı sağlıklı olmayacağından dolayı, bir buçuk oktav içinde on yedi-on sekiz perde bulunduğu, bundan ötürü bir oktav içinde on iki perde bulunduğu yargısının daha sağlıklı bir yaklaşım olacağını savunmaktadır (Akdoğu, 1999; 29).

18. yy.'da Derviş Mehmed Emin tarafından yazılan Risale-i Fenn-i Musiki/Tanbur Risalesi Viyana nüshasında saz çiziminin üst kısmında “Bozuk” kelimesiyle sazın adı tanımlanmaktadır. Bozuk sazı Hızır Ağa Edvârı'nda olduğu gibi altı burgulu bir sazdır. Burguların kenarlarında harf notalarla akordları yazılmıştır (ÖNB.389; v.2a). Çizimdeki bozuk sazı, altı telli bir çalgıdır ve sap üzerinde toplamda yirmi dokuz perde bağı bulunmaktadır. Bozuk sazının sol tarafında düğâh, segâh, çargâh, neva, hüseyinî, evc, gerdâniye, muhayyer, tiz segâh, tiz çargâh, tiz neva tam perdeleri bulunurken, sağ tarafta kürdî, nerm saz-kâr, nerm bûselik, nerm uzzâl, şiri/şûri, hisar, acem, mahur, tiz şehnaz, tiz bûselik perdeleri yazmaktadır. Sazın çizimini farklı kılan bir özelliği ikinci ve üçüncü perde bağları arasında segâh perdesinin bulunduğu aralıkta arak perdesinin ayrıca yazılması ve üstündeki iki perde aralığında aşirân perdesinin sembolü olarak “An” harflerinin işaretlenmesidir. Bir diğer dikkat çekici husus; aynı aralıkta nîm saz-kâr perdesinin de yer almasıdır (ÖNB, 389; v.2a). Rast-Gerdâniye aralığında on bir ana perde, sekiz ara perde on yedi perde on altı eşit olmayan aralık bulunmaktadır. Perde düzeni Safiyuddin Urmevî'nin (v.1294) kurduğu on sekiz ses on yedi aralık düzeninden farklıdır (Bkz: Şekil 5).

18. yy.'ın sonlarında Fransız Komutan Napolyon Bonapart'ın (1769-1821) 1789 yılında Mısır'a gönderdiği bilim ekibinde yer alarak sadece müzik üzerine incelemelerde bulunan Villoteau'nun (1759-1839) tanbur çeşidi olarak tasnif ettiği sazların arasında “Tanbur-ı Büzürg” isminde bugünkü bağlama / saz formuna benzer bir sazı da anmasının yanısıra çizimini de vermektedir.

Villoteau'nun (1759-1839) resmettiği “Tanbur-ı büzürg” altı telli bir çalgıdır (Villoteau ,1809; Thome I.). Sapı kestane, teknesi, göğsünü oluşturan üç parça ve köprüsü ladin, telleri dip bağlantı yeri selvi, akord burgularının dördü limon, ikisi pelesenk ağacındandır ve altı tellidir. Yirmi beş perdeli olan sazın perdelerinin on dokuzu sapın, altısı tekne üzerindedir, o halde toplam yirmi beş perde yeri oluşmaktadır. Akord düzeni Batı notasına göre yazılmış, üç tel dügâh/la, çift tel segâh/si bemol, tek tel mi bemol sesine denk gelirken, son iki grupta farklı değiştirme işareti sembolü kullanılmıştır. Oluşturulan nota dizisinde bir sekizli mesafesinde yirmi bir perde yirmi aralık düzeni oluşmaktadır (Aksoy, 2003; 220).

Şekil 6: 18. Yüzyıl (1767 yılı) Karadüzen Sazı, C.H. Blainville; (1711-1769).

3. 17. yy. karadüzen sazı

Bazı bölgelerde bozuk sazla aynı çalgıyı betimleyen “Karadüzen” hem akort düzenine hem de sazın adı olarak tanımlanmaktadır. 17. yy.’da Seyyâh Evliyâ Çelebi’ye (d.1611) göre karadüzen sazı; elli kişinin çaldığı, Şehzade Beyazıt’ın (Yıldırım Beyazıt) (1360-1403) Kuduz Ferhad’ı tarafından icat edilen bir sazdır. Şehzade Beyazıt Acem’e kaçıp, gurbet diyarıdır diye tanbura şekilli karadüzen sazını Isfahan’da icat etmiştir. Üç kirişli sürahi gövdeli ve perdeli garip bir

sazdır. Çoğunlukla pabuççu bekarlarına mahsus bir çalgıdır(Dağlı ve Yücel,2014;641). Rivayete göre Padişah Yıldırım Beyazıd'ın (1360-1403) komutanlarından biri olan Kuduz Ferhad sazın mucidi olarak konu alınmaktadır. 18. yy.'da, 1767 yılında C.H. Blainville; (1711-1769) tanbur, çöğür, bağlama, karadüzen gibi tellerinin parmakla çekilerek yahut tellere küçük bir şeritle parmaklarla yahut bir çubukla çalınan sazların, tellerinin çelikten olduğunu tarif etmiştir. Ek olarak karadüzen sazının dört teli, saplarının çok uzun ve perde bağlı olduğunu belirtmiştir (Aksoy, 2003; 309-310).

Seyyâh Evliyâ Çelebi'nin (d.1611) bahsettiği karadüzen çalan pabuççu bekarlarının işyerleri adeti üçbin dört yüz mekândan oluşmaktadır. Çalışan sayısı dört bin kişidir ve Mercan Çarşısı'nda sekiz bin silahlı pabuççu bekarının yaşadığı yedi bekarhane daha vardır. Karadüzen çalan pabuççu bekarları yalın ayak, başı kabak, silahlı olup tahtırevanlar üzere çeşit çeşit zergerdan, miyane, merdane, lorta, saray, kurtağzı, paşmaklar ile dükkanlarını süsleyip, pabuç içinde bir pabuç, çizme içinde bir çizme, dört pabuç taban tabana bir yerde, beş paşmak bir yerde, adam boyu içine iki adam sığar çizmeleri ve başka eşyaları dükkanlarında sergileyerek silahlı ellerinde tunç, cam, billur muştalar ile "Dikiciler, çekiciler, çekişçiler bekarlarız" diye bağırarak alaydan geçmektedirler(Dağlı ve Kahraman, 2014; 602-603). Karadüzen çalan pabuççu bekarlarının yaşadığı yerlerden birinde, Kırkçeşme civarındaki bir kasap dükkanında, üç kapılı bekar odası bulunmaktadır. Yine aynı bölgedeki on iki odalı Peştimalciler Karhanesi'nde ise otuz iki kişi kalmaktadır. Büyük Karaman' da ise, aşçı dükkanı üstündeki dört odalı bekar odasında pabuççu esnafından on iki kişi yatmaktadır (Çokuğraş, 2016;89). Seyyâh Evliya Çelebi (d.1611) gezileri esnasında Merzifon civarında Köprü beldesine gittiğinde Kocakalesi menzilineki halkın boduç diye tabir ettikleri çam ağacından bu sazları yaptıklarından, Van ilindeki Çanlıkilise'de toplanan müzisyenlerin karadüzen sazını çaldıklarından, Rumeli'deki Karasu kasabasında kadın çengilerin karadüzen saziyla gezdiklerinden, Kethüda Kara Mehmed'in Topkapı Sarayı Divanhanesi'nde beşyüz tüfekçiyle nöbet beklerken Karadüzen sazını çalıp sohbet ettiklerinden bahsetmektedir(Dağlı ve Kahraman, 2014;52-482-484). Genellikle âşıkların ve Alevî dedelerinin ellerinde görülmeleri nedeniyle "Dede sazi, âşık sazi" olarak adlandırılan sazlara kimi yöreler de "Karadüzen" adı verilmektedir. Büyük boy ve teknesi balta formlu cura sazların her ikisinin de adı olarak karadüzen, büyük boyların bağlama düzeni çalınıyor olması ve bağlama olarak adlandırılması nedeniyle, sonraları bu tanımlama yalnızca cura balta sazlar için söylenmeye devam etmiştir (Parlak, 2000; 128).

4. Buzuki ile bozuk–karadüzen çalgılarının karşılaştırılması

Buzuki sazının tarihi, farklı formlardaki kısa ve uzun kollu çalgılardan oluşan bir yelpazede en erken çalgı prototiplerine (M.Ö. 2370-2110 yıllarında Akkad Dönemi mühürlerinde bulunan kısa saplı ud tipi çalgılar vb.) dayandırılmaktadır. Bir diğer varsayım ud ve tanbura, saz gibi iki ayrı kökenden mandoline uzanan, sonrasında buzukiye dönüşen tablo halindedir (Pennanen,1999;121-150).

Bozuk Sazının Görüldüğü Yerler	Bozuk Sazı Tel Sayıları	Bozuk Form Ölçüleri (Tam boy)	Bozuk Perde Bağı-Perde Düzeni (Bir sekizli)
18. yy. Hızır Ağa Edvârı	6 tel	-----	35 perde bağı
18. yy. Tanbur Risalesi	6 tel	-----	17 perde
18. yy. Description Del'Egypte: Tanbur-ı Büzürg	6 tel	104.9 cm	21 perde 20 aralık düzeni
Arnavutluk, Bulgaristan, Çanakkale,Gaziantep, Irak, Kastamonu, Kayseri,Kütahya, Mısır,Suriye , Uşak,Yugoslavya, Yunanistan...	-----	100-105 cm	12 perde bağı
	-----	80-90 cm	15-18 perde bağı
	8-12 telli bağlama ailesi : Bozuk	-----	-----
	-----	Bozok adı : 40-45 cm	-----
	9 telliler saz grubu	-----	-----

Tablo 2: Bozuk / Bozok / Büzürg sazlarının perde ve formlarının karşılaştırılması.

Buna rağmen değişik müzik kaynaklarındaki tanımlamalar; Türklerde kullanılan bozuk sazından türetilen ve Türk sazıyla, Asya tanburuyla ilişkili olduğu yönünde, geleneksel olarak eğlence müziğinde icra edilmekte olduğu varsayımından yola çıkmaktadır. Bununla birlikte 20. yy. başlarında buzuki çalgısı Rebetika müziğiyle özdeşleşmiş ve daha da popülerleşmiştir. <https://www.britannica.com/art/bouzouki> (çevrimiçi erişim tarihi: 13.5.2020).

19. yy. esas alındığında tanburanın buzuki hâline evrilmesine örnek teşkil eden son formu General Yannis Makriyannis'in (1797-1864) Atina Ulusal Tarih Müzesi'ndeki müzik bölümünde bulunan tamburasıdır (Bkz: Şekil.6). 19. yy. sonlarına doğru, 20. yy. başında metal mandolin burgu düzeni ve perdelerinin kullanılmaya başlanması buzukinin gelişimi aşamalarını

görebilmek açısından önemlidir. Buzuki'nin en eski çeşidi ve asıl hâli üç telli “Trikordo Buzuki”dir ve akordu re-la-re şeklinde düzenlenmişken, karadüzen akordu denilen çeşidi re-sol-la olarak tertip edilmiştir(Akay, 2015; 5-10).

Şekil 7: Bozuk/Büzürg'den tanburaya , uzun kollu tanburadan buzukiye çalgı formları (Hızır Ağa Edvârı (TSMK 1793)18.yy. Tanbur Risalesi (ÖNB.389)18. yy. Description Del' Egypte ansiklopedisi, Atina Ulusal Tarih Müzesi 19. yy. Y.Makyinannis tanburası, Eski üç çift telli buzuki çeşitleri.

Diğer yandan Yunanistan'da “Baglama” ailesine mensup çalgıların yayılımının 1923 mübadelesi sonrasında da nüfusun yer değiştirmesinden kaynaklanmış müzikal etkileşimden de bahsedilmektedir. Örneğin Yiannis Eitziridis (or Etseidis) Yiovan Tsaous/Yovan Çavuş (1884 - 1942) tarafından icra edilen buzukinin atası olarak varsayılan tamburanın uzunluğu 64 cm olarak kaydedilmiştir (Pennanen,1999; 130).

Buzuki; ud şekilli çalgılar sınıflamasında sayılan, modern Yunan müziğinin en popüler çalgısı olmasının yanısıra, geleneksel hâliyle üç çift tellidir. Günümüzdeki hâli 1950'lerde eklenen dördüncü çift tel vasıtasıyla, dört çift tellidir. Mikis Theodorakis 'in “Zorba the Greek ” filmi için bestelediği müzik ile dünyada daha da popülerleşen buzuki çalgısı, Yunanistan'ın turistik sembolü haline gelmiştir. Benzer formlarıyla Ortadoğu ve Yakındoğu'da görülen çalgı; Türklerde saz, Fas'ta buzuk, İran'da tar olarak da anılmaktadır (Mitsuı,2003;411).

Bozuk ve buzuki sazları arasında üç çift telli olmaları ve tekne formları bakımından benzerlikler bulunmaktadır. Bozuk sazına verilen diğer adla karadüzen sazı 17. yy.'daki halinde üç telli ve sürahi gövdeli/ tekneli olarak tanımlanmıştır ve halk arasında pabuççu bekarları tarafından icra edilen bir saz olarak anlatılmaktadır (Dağlı ve Yücel,2014;641). Seyyah ve Musikişinas Evliya Çelebi'nin (d.1611) karadüzen sazı tanımlamasıyla bozuk sazı tanımları tel sayısı bakımından

eşleşmektedir. Karadüzen sazında çift bağlanmış üç telin olabileceği varsayılmıştır. Fakat ilerleyen yy.'larda verilen tanımlamalarda bu sazın farklı formlardaki çeşitleri de bulunmakta ve hepsi de aynı ismi almaktadır. Örneğin buzuki sazının uzunluğu çeşitleriyle 60-100 cm civarında değişiklik göstermektedir. Buzukiye sonradan dördüncü bir tel daha eklenmiş ve form üzerinde değişikliğe gidilmiştir. Bozuk sazı ise; 80-105 cm aralığında altı, sekiz, dokuz, on iki telli çeşitleriyle varlığını sürdürmüştür. 18. yy.'daki bozuk sazının perde düzenleri kendi içinde bile farklılık arz etmektedir. Bir sekizlide otuz beş, on yedi, yirmi bir düzenleri oluşmuştur. İlerleyen yy.'larda (19.-20.yy.) Anadolu'da görülen bozuk sazlarının bağları ve düzenleri on iki ve on sekiz perde düzeni aralığında değişiklik göstermektedir (Bkz: Tablo.2: Bozuk sazlarının form ölçülerinin karşılaştırılması).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bozuk kelime köken bakımından “Buzuk-bozok-büzürg-büzürk” çeşitlemeleriyle Anadolu sahasında, çoğunlukla buzuki olarak galatlaştığı varsayımıyla Yunanistan'da görülmektedir. Bununla birlikte Arnavutluk, Bulgaristan, Mısır, Irak, Suriye, Yugoslavya'da da benzer ve aynı adlarla anılan çalgının çeşitlerini görmek mümkündür. Bozuk sazının yayıldığı saha; Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde olan bölgelerden de oluşmaktadır. Çalgının kültürel etkileşim sonucunda yayılması söz konusudur.

Bozuk; Anadolu'da Çanakkale, Gaziantep, Kastamonu, Kayseri, Kütahya, Uşak ve Ankara civarında görülmektedir. Anadolu'da 19. yy.'da yapılan araştırmalar esnasında bozuk sazının isminin karadüzen sazına dönüşmesi ve günümüzde “Karadüzen ve Bozuktur” olarak anılan saz düzenlerinin bulunması da eşleşen bulgular arasındadır. Anadolu'da altı tür bozuk düzen görülmesinin yanısıra “Bozuk tanburası” deyimiyile anılması, 19. yy. içinde Yunanistan'da görülen üç çift telli buzuki sazının, 19. yy. tanbura modelinden evrilmesi teorisine dair varsayımlar da benzeşmektedir. 20. yy.'da yaygınlaşan buzuki; çalgı yapım özellikleri bakımından dört çift telli ve mandolin burğu sistemiyle bütünleşmiştir.

17. yy.'da üç telli tanbura benzeri bir çalgı olarak kayda geçen karadüzen sazının üç çift telli olması ihtimali üzerinde de durulmalıdır. Karadüzen sazı 18. yy.'a geldiğinde dört telli, mızraplı ve uzun sap boyuna sahip bir çalgı olarak tarif edilmiştir. 18. yy.'da görülen bozuk sazı altı tellidir. 19.-20. yy. aralığındaki Anadolu saha araştırmalarında bozuk sazı çeşitleri altı tel, sekiz tel, dokuz tel ve on iki telli çeşitleriyle icra edilmektedir. Bu da sazın farklı modellerinin

oluştığı yahut farklı sazların tek isimle anılması ihtimalini de doğurmaktadır. Anadolu’da Bozok sazı olarak isimlendirilen çalgının bir örneği, boyut olarak bozuk sazından farklı ebatlardadır. Ve daha küçük formdadır. Anadolu’da 20.yy.’da tespit edildiği kadarıyla bazı bölgelerde karadüzen ve bozuk sazları aynı isimle anılmaktadır.

18. yy.’daki bozuk sazının perde düzenleri birbirinden farklı yapılara işaret etmektedir. Aynı yy.’ın içinde yer alan üç çalgı üzerinde bir sekizli içinde yaklaşık on yedi perdeden yirmi bir perde düzenine, otuz beş perde düzenine değin farklı perde yapıları bulunmaktadır. Sazlardaki pes ve tiz bölgelere simetrik çiftler olarak bağlanan perde karşılıklarıyla sabit, standart bir perde düzeni yoktur. Bu durum Sistemci Okul’un on yedili perde teorisinden farklılık arz etmektedir.

Ara perdeler arasında farklılıklar da mevcuttur. Örneğin 18. yy. Tanbur Risalesi’nde yer alan şûri, sazkar, kürdî ve nihavend perdeleri diğer çizimlerde aynı adlarla yer almamaktadır. Ayrıca bu tip perdelerin eski terkiplerden kaynaklanması da dikkate alınmalıdır. Bugün halk sazları sınıflamasında incelenen bağlama ailesine mensup bozuk sazının tarihinde, eski makam ve terkip icralarına eşlik edebileceği de görülmektedir. 17. ve 18. yy’daki müzik kaynaklarında halk musıkisi ve klasik musiki/ sanat musıkisi gibi bir sınıflandırma bulunmadığından dolayı, bozuk gibi sazlar makamları icra edebilecek, makam fasıllarının içinde yer alan türkü, varsağı, semai gibi eserlere eşlik edecek nitelikte düzenlenmektedir. Bugün halk müziğinde kullanılan çeşitli makamları da içeren “Ayak” kavramı 20. yy.’da müzik teorisine eklenmiş bir tanımlamadır.

Bozuk sazının sosyo-kültürel tarihinde musiki meclislerinde icra edildiği, mızraplı bir saz olduğu, semaî kahvehanelerinde sıklıkla çalındığı için altı telli bozuk sazının duvarda asılı bulunduğu görülmektedir. İlginç olan bir diğer husus, 17. yy.’da Rumeli Karasu çengilerinin gezerken ellerinde karadüzen sazının görülmesidir. 20. yy.’da Abdülaziz Bey de seyirlik oyunları oynayan çengi takımlarının ellerinde bozuk sazı olduğunu söylemektedir.

Karşılaştırmalar neticesinde Anadolu’daki bozuk sazının buzuki sazına dönüşmüş olma ihtimali kuvvetle muhtemel olmakla birlikte, adı eşleşen karadüzen sazının Anadolu’daki varlığı ve formları yeni araştırma soruları doğurmaktadır. Buzuki sazının üç tel örneği için tespit edilen yaklaşık tarihin 19.yy. olması ve bozuk sazının tarihinin sözel bulgularda 17.yy.’a, somut çiziminin ise 18.yy.’a dayanması sazın tarihi kökeninin daha eski olduğuna dair izler barındırmaktadır. Bu izleri yordamak, yeni bulgular yoluyla güncellenen tarihi bilgilerin doğrultusunda oluşacak yeni araştırmaların konusu olacaktır.

KAYNAKLAR

- Abdülaziz Bey, (1995). Osmanlı Âdet, Merasim ve Tâbirleri Toplum Hayatı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Akay, S. (2015). Türk ve Yunan Müziğinde Buzuki Çalgısı ve Yaylı Buzuki Önerisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Müziği Programı, İstanbul.
- Akdoğu, O. (1992). Türk Müziğinde Perdeler, İzmir.
- Aksoy, B. (2003). Avrupalı Gezinlerin Görüyle Osmanlılarda Musiki, Pan Yayınevi, İstanbul.
- Ankara Millî Kütüphane No: 131.
- Artun, E. (2009). Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, Kitabevi, İstanbul.
- Ataman, A. (2009) . Bu Toprağın Sesi Halk Musikimiz, (Yay.Haz. S. Şenel), Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Britannica Ansiklopedisi. <https://www.britannica.com/art/bouzouki> (çevrimiçi erişim tarihi: 13.5.2020).
- Dağlı, Y. ve Kahraman, A. (2014). Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi : İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Description De'l'Egypte, (1817) Etat Moderne Thome II: PI.AA/ E.M.Vol II.
- Duygulu, M. (2014). Türk Halk Müziği Sözlüğü, Pan Yayınları, İstanbul.
- Elbaş, O. (2011). Tarihsel Süreç İçinde Türkiye’de Müzik Kültürü ve Müzik Müzesi, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- Eren, B. (1997). Osmanlıca –Türkçe Sözlük, Türkiye Kalkınma ve Dayanışma Vakfı, Ankara.
- Gazimihal, M.R. (2001). Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Gazimihal, M.R. (1975). Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Köprülü,F. (1962). Türk Saz Şairleri I-IV. Milli Kültür Yayınları, Ankara.
- Mitsui,T. (2003). Populer Music Of The World, Volume II, Continuum Press, London.
- Mustafa, E. (2018). 18.Yüzyıl İstanbul’u, (Yay.haz. M.Tulum) Ketebe Yayınları, İstanbul.
- Österiche National Biblioteck No: 389.
- Özbek, M. (1998) Türk Halk Müziği Terimler Sözlüğü, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.

- Özdemir, C. (2011). *Âşık Tarzı Türk Şiirinde Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Öztuna, Y. (1990). *Türk Musikisi Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Parlak, E. (2000). *Türkiye’de El ile (Şelpe) Bağlama Çalma Geleneği ve Çalış Teknikleri*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Pennanen, R. (1999). *Westernisation and Modernisation in Greek Populer Music*, Institute of Folk Tradition, University of Tampere, Finlandiya.
- Picken, L. (1975). *Folk Musical Instruments of Turkey*, Oxford Univercity Press, Newyork.
- Reinhard, K. (2007). *Türkiye’nin Müziği*, (Çev. S.Sun), Sun Yayınevi, Ankara.
- Reinhard, U. (2019). *Türk Âşık ve Ozanları*, (Çev. E.D.Yavuz), Yapı Kredi Yayınevi, İstanbul.
- Şenel, S. (2001). *İstanbul Çevresi Alan Araştırmaları I-II*, İstanbul Kültür Başkenti Ajansı, İstanbul.
- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H 1793.
- Usbeck, H. (1967). *Türklerde Musiki Âletleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul.
- Uslu, R. (2014). *Saraydaki Kemancı Hızır Ağa ve Görüşleri 1777*, Çengi Yayınları, Ankara.
- Uslu, R. (2006). *Müzikoloji ve Kaynakları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yücel, H. (2013). *Kemanî Hızır Ağa ve Tefhîmü’l-Makamât fi Tevlîdi’n-Nagamât Çevisinde Perdeler*, Akademik Bakış Dergisi, Sayı.37, (s.1-16).